basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENḒA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI ḼA U THOMA (P1)

SHUNDUNTHULE/FULWI 2026

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili ḽi na masiaṱari a 13.

Vhuṋe ha khaṋdiso ho vhaledzwa *Iyani kha siaṱari ḽi tevhelaho*

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri iḽi ḽi na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyoṋḓivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Ṱamari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(40)

2. Fhindulani mbudziso DZOṰHE kha hedzi khethekanyo.

3. Thomani khethekanyo IṄWE na IṄWE kha siaṱari ḼISWA.

4. Hune khethekanyo IṄWE na IṄWE ya fhelela hone ni talele.

5. Nomborani phindulo dzaṋu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.

6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.

7. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleṱo, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

8. Ni eletshedzwa lwa tshoṱhe uri ni shumise ndangatshifhinga iyi yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A:	Henefha kha minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Henefha kha minetse ya 20
KHETHEKANYO YA C:	Henefha kha minetse ya 50

9. Ṅwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONḒIVHO

MBUDZISO 1: PHUROSA

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

NDI ZWONE ZWIVHUYA ZWA HONE?

1 Hu na zwinzhi zwine sa vhadzulapo ri khou ḓiphina ngazwo sa pfunzo ya mahala, mindende ya vhana, u phakhelwa zwiḽiwa zwikoloni. Pfunzo dza fhasi na dzone dzi khou bveledziwa nga nḓila ya vhudele. U ḓidina ha vhadededzi hu vhonalesa musi mvelele dzi tshi bva. Mugudi ane a balelwa nga u phasa murole wa maṱiriki a tou vha anea a u bvafha.

2 Ntambudzeni ṅwana wa musadziwavhaṋe Vho-Maṱodzi o vha a sa koni fhedzi a tshi ḓidina nga u vhalesa na u vhudzisesa vhadededzi. Ndi zwone zwo itaho uri mvelele dzi tshi bva, a ḓiwane o phasa nga batsheḽa. O ri u dzi vhona mutukana a fhufha a nga a sa ṋanzwa makole. A takale vhuḓe ṅwana wa vhathu hafhu o vha a tshi konḓelwa vhukuma nga thero ya mbalo. Naho o phasa, yone o i feila ho ngo swikisa maraga dza mahumi mararu. Muḽoro wawe wo vha u wa u ya u gudela buḓo ḽa zwa vhubindudzi henefha kha yunivesithi ya Afrika Tshipembe.

3 Muthada yo ita khumbelo kha yunivesithi yeneyi nthihi fhedzi. Ha ngo ita khumbelo fhethu hunzhi sa zwine zwa ṱuṱuwedzwa nga vhadededzi. 'Zwauri ndi yo dzheniswa nga nnyi kha pfunzo dza nṱha ha sekondari ṅwana wa Maṱodzi a thi ḓivhi.' Izwi ndi zwine Ntambudzeni a khou zwi elekanya nga mbilu a eṱhe. Zwe a vha a khou ḓirindidza ngazwo ndi zwenezwi zwauri tenda muvhuso wa demokirasi ndavhelelo yawo ndi ya uri vhaswa vha dzhene zwikolo. A dovha a vha na fhulufhelo ḽa u wana bazari sa izwi o vha a tshi hola mundende wa vhana.

4 O ḓiita zwo itwaho nga vhanzhi zwa u lindela mulaedza u bvaho magudedzini a pfunzo dza nṱha u bva Musumbuluwo we mvelele dza bva ngawo u swika nga Ḽavhuṋa, fhedzi mulaedza wa si swike. Izwi zwa amba uri Ntambudzeni ha ngo ṱanganedzwa he a ita hone khumbelo. Naho hu tshi pfi matshudeni a vha tendelwi u ya magudedzini nga vhone vhaṋe, o ḓifunga a bubela hone nga Ḽavhuṱanu. Zwo itiswa ngauri matshudeni vho vha vha tshi ita khumbelo na u fhindulwa nga 'online' u itela u fhungudza miduba na u sa lozwea ha matshilo a vhathu.

5 U vuwa a bubela ngei yunivesithi ya Afrika Tshipembe nga bisi ya matsheloni tsheloni. Zwine a si ḓivhe ndi zwauri u ḓo tendelwa u dzhena naa? A tshi swika a vho ngo mu konḓisela u dzhena. O tou mangadzwa nga miduba milapfu ye a vha a so ngo i lavhelela ya vhathu vhane vha ri na vhone a vho ngo ṱanganedzwa. Kha vhathu vha re hafha mudubani hoyu hu khou thusa matshudeni a re kha khorondanguli ya matshudeni. Matshudeni aya o vha a tshi khou shumisana na vhaṅwe vhalangi vha yunivesithi yeneyo. Ndi vhone vhane vha ḓa vha tshi hevhedzana na matshudeni maswa vha tshi dzhena navho pherani dzi re henefho.

6 Ntambudzeni ene u ri ho ḓi topolwa vhanzhi phanḓa hawe. Ene a sa nangiwi nahone a sa ḓivhi uri mulandu? Nga murahu muṅwe mutshudeni kha vhenevha vha kale a ḓa khae a ri 'Arali ni na tshigidi ntevheleni' Ene a ḓisedza a sedza na vhaṅwe vho imaho tsini nae a vhona hu si na o faraho tshigidi. Ha si vhe na o tevhelaho. Hu si kale uḽa muthu a dovha a vhuya a ri ndi khou amba tsha dzirannda. Ntambudzeni o ri u pfa zwauri u ṱanganedzwa hafha yunivesithi zwi khou badeliswa a mbo ḓi bva mudubani a ṱuwa a ya u namela bisi a humela hayani.

7 Ntambudzeni o zwi tama uri vhuaḓa hovhu a vhu vhige fhedzi a vha a sa ḓivhi uri a zwi thome ngafhi ngauri masheleni haya a bviselwa tshidzumbeni. Ṅwedzi wo ḓi tou vhuya wa fhela a tshi khou tsa a tshi gonya a ho ngo vhuya ha vha na buli ḽa u ṱanganedzwa fhethu. Muḽoro wawe wa u dzhena tshikolo wa fhalala.

[Zwi bva kha vhalingi]

1.1 Ndi nnyi mutshudeni we a phasa maṱiriki nga batshela mafhungoni e na vhala? (1)

1.2 Topolani zwivhuya zwa mbofholowo zwo sumbedzwaho kha phara ya u thoma? Bulani ZWIVHILI. (2)

1.3 Ṋeani ṯhalutshedzo ya ḽifurase iḽi 'U fhufha a nga a sa ṋanzwa makole'? (2)

1.4 Ntambudzeni o vha a tshi ṯoḓa u phasa. Tikedzani ḽikumedzwa iḽi nga mbuno mbili dzi pfalaho. (2)

1.5 No sedza mitaladzi 14–15 mutshudeni uyu o vha o ita ndugiselo dzo linganaho u isa pfunzo phanḓa? Tikedzani. (2)

1.6 Bviselani khagala zwe zwa kundisa Ntambudzeni u vhiga zwiito zwivhi zwa matshudeni a yunivesithi ye a i dalela? Tikedzani. (2)

1.7 Masiandaitwa ane a khou vhangwa nga matshudeni a re kha khorondanguli ya yunivesithi ya Afrika Tshipembe ndi afhio? (2)

1.8 Ṯalutshedzani muhumbulo muhulwane wa u ita khumbelo 'oniḽaini'. (2)

1.9 Vhambedzani vhuḓifari ha khorondanguli ya matshudeni na ha vhalangi vha yunivesithi. (2)

1.10 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo ṋetshedzwaho:

Tshigidi mafhungoni aya hu khou ambiwa tsha …

A u thuntsha.
B vhathu.
C dziranda.
D mbalo. (1)

1.11 Dzina li a tevhela matshilele a muthu. Tikedzani likumedzwa ili nga zwe na vhala mafhungoni are afho ntha. (2)

1.12 Zwa u kundelwa u ya yunivesithi ha Ntambudzeni nga u shaya tshelede ya tshanḓanguvhoni zwi a bvelela vhutshiloni naa? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

1.13 Arali no vhuya na vha na shaka lo ṱanganaho na thaidzo dzi fanaho na dza Ntambudzeni no vha ni tshi ḓo mu khuthadza hani u vhuisa tshirunzi tshawe? (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA B

Ṱalelani tshifanyiso uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

[Tshi bva kha www.black and white images]

1.14 Ndi mushumo wa lushaka ḓe une uyu muthu a re kha tshifanyiso a khou shuma wone? (2)

1.15 Ni vhona uyu mushumo wo livhiswa kha tshigwada tshifhio tsha vhathu? (2)

1.16 U ya nga inwi ni vhona uyu mushumo une wa khou itwa u wa ndeme naa? Tikedzani phindulo yaṋu (2)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a (TSHIBVELEDZWA TSHA C) afho fhasi ni kone u ṅwala mbuno dza SUMBE nga ha ndeme ya u sa rema miri.

NDAELA

1. Ṅwalani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfalaho nga ha ndeme ya u sa rema miri.
2. Tshivhalo tsha maipfi TSHI SONGO PAḌA 70.
3. Nomborani mafhungo aṋu u bva kha 1 u ya kha 7.
4. Ṅwalani mbuno NTHIHI kha fhungo liṅwe na liṅwe.
5. Shumisani maipfi AṊU.
6. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa e zwitangeni mafheloni a manweledzo/samari yaṋu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

NDEME YA U SA REMA MIRI

Miri i na thuso khulu kha vhutshilo hashu ha ḓuvha na ḓuvha. U remekanya miri zwi vhanga thaidzo kha mupo na kha vhathu.

Miri i shumiswa kha u ita fanitshara i shumiswaho fhethu ho fhambanaho. Vhathu roṱhe ri fanela u dzula kha zwidulo ra dovha ra shumisa dziṱafula musi ri fhethu ho fhambanaho.

Malwadze ndi thaidzo kha vhathu vhoṱhe. Mishonga i thusaho vhalwadze i bva kha miri. Mishonga iyo ya sa vha hone vhathu vha nga fa nga vhunzhi nga u shaya dzilafho ḽo teaho.

Shangoni ḽothe ṋama i dzhiiwa sa tshiḽiwa tsha ndeme. Zwifuwo zwi ngaho kholomo na mbudzi zwine ra wana ṋama khazwo zwi tshila nga maṱari a miri. Arali zwa sa ralo zwi amba uri zwifuwo izwo zwi nga fa nga vhunzhi nga nḓala.

Ndi nnyi a sa ṱoḓi vhutshilo kha shango ḽoṱhe? Muya une riṋe sa vhathu ra u fema u kunakiswa nga miri. U sa vha hone ha miri zwi amba u sa vha hone ha muya mufhe une ra teya u u fema u itela vhutshilo.

Shango ḽashu ḽi ḓivhelwa mufhiso wo kalulaho. U thivhela u swa ri teya u dzula mirunzini. Miri i thusedza kha mirunzi ine ra dzula khayo musi hu tshi fhisa.

U guda zwi lelutshela vhagudi musi zwine vha guda zwi tshi vha zwo tou ṅwaliwa kha mabammbiri. Mabammbiri ane a ita dzibugu na one a bva kha miri.

Zwiḽiwa zwavhuḓi a zwi tei u ḓalesaho mapfura. Muvhili wo takalaho u fhaṱwa nga mitshelo i bvaho kha miri. Mitshelo yo fhambanaho ine ra ḓiphina ngayo i bva kha miri.

[Zwi bva kha vhalingi]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3: KHUNGEDZELO

Ṱalelani khungedzelo uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

MUNETULUSI SALOON

Ri fhedza mutsiko wa muhumbulo, u onyolosa misipha na u ḓisa mutakalo muvhilini **nga u bonya ha iṱo**. Vha so ngo ṱahela u wana thuso ya maṱhakheni! Ri vhomakone kha muvhundu wa hashu. Vhararu vha u thoma u swika nga Musumbuluwo muṅwe muṅwe *vha ḓo onyoloswa nga fhedzi*. Ri wanala Tshakhuma. Vha nga kwama Mashudu kha nomboro dzi tevhelaho: 088 454 3411/munet44@gmail.com.

[Tshi bva kha Google]

3.1 Khephusheni ya khungedzelo iyi ndi ifhio? (1)

3.2 Bulani nḓila mbili dzine na nga kwama ngadzo vha Munetulusi Saloon? (2)

3.3 Luambo lwa u fhuredzela lu thusa mini kha iyi khungedzelo? (2)

3.4 Fhungo ḽo swifhadzwaho ḽi khwaṱhisedza zwifhio malugana na khungedzelo iyi. (2)

3.5 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo ṋetshedzwaho:

Munetulusi Saloon i wanala ngafhi?

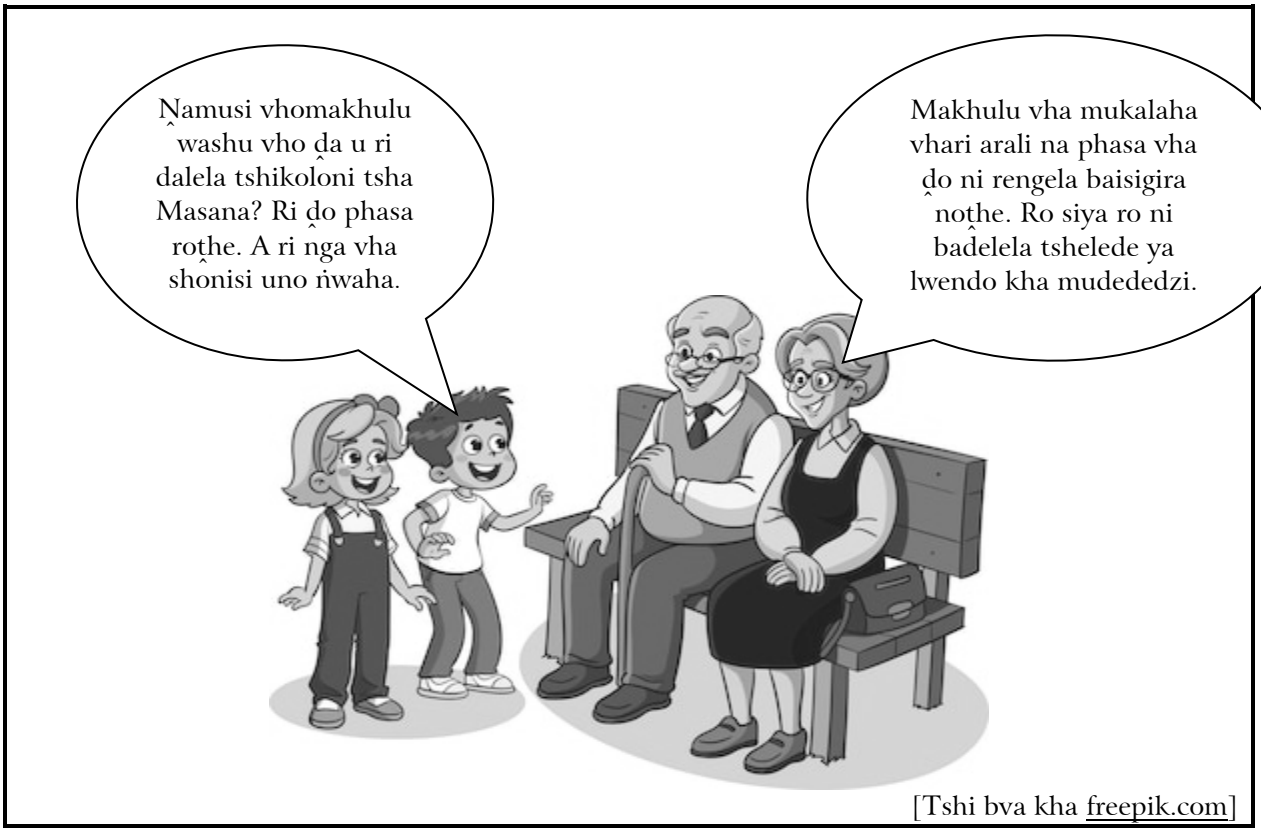
A Silomu
B Makonde
C Tshakhuma
D Ngovhela (1)

3.6 Inwi ni nga ṱuṱuwedza vhathu u dalela Munetulusi Saloon naa? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)
[10]

MBUDZISO 4: KHATHUNI

Ṱalelani khathuni uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

[Tshi bva kha freepik.com]

4.1 Mafhungo aya a khou bvelela ngafhi? (1)

4.2 Ndi tshelede ya mini yo siwaho yo badelwa u ya nga mafhungo a re kha khathuni. (1)

4.3 Ndi zwifhio zwi khwaṱhisedzaho uri vhathu vha re kha khathuni vho takala? (2)

4.4 Ndi zwifhio ZWIVHILI zwi sumbedzaho uri mukalaha vho no aluwa? (2)

4.5 Ndi vhufhio vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha vhaaluwa avho vhavhili na avho vhana vha re kha khathuni iyo? Tikedzani. (2)

4.6 Arali inwi no vha ni muthihi wa avho vhana no vha ni tshi nga takalela u tshila na avho vhaaluwa naa? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)
[10]

MBUDZISO 5: PHUROSA

5.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

BEPHA ḼA VHAIMBI

1 Vhathu vhoṱhe vho vha vho kuvhangana Divhani 'The Green Garden' kha bepha ḽa vhaimbi makone vhe vha ita khungedzelo lwa miṅwedzi miraru yo fhiraho. Wo vha u tshi ri muswa wa lifha hafha fhethu, nga maanḓa vho pfa u pfi Tshinaki u ḓo khaula ṅwaha. Tshinaki ndi muimbi a dovha a vha mudzhaivi ane vhaswa vha fune sa madzhaivele awe.

2 Ṅwananyana uyu ndi tshilombe tsha u tshina tshi tshi imba nyimbo dza Tshivenḓa. Mafhungo a tshikolo u tou nga ho ngo vhuya a guma kule natsho nga mulandu wa u shaya muṱuṱuwedzi. O thoma u vhonala henefha vhukati ha mavhengeletserekano a tshi khou tshina vhathu vho mu ṱalela a khou poselwa dzibonndo. Ṅamusi khoyu o no tou vha muimbi muḓivhalea. Vhathu vha vho tou tama na u mu ḓowela.

3 O swika nga tshifhinga tsho lavhelelwaho. Vhaswa vho ri u ṱavha mikosi ya u mu ṱanganedza a tshi vho tou nga muruṅwa. A tshi tou tshiṱeidzhini khithi o ri u tshina, matshinele a hone a vha a muthu o ḓalaho maanḓa manzhi.

4 A sa athu na u ri lungana a afha tshiṱeidzhini a mbo ḓi levhu a fhufhela nnḓa ha tshiṱeidzhi vhathu vha mbo ḓi mu momela nga dakalo. Vha tsireledzo vho fara tsha u konḓa u balanganya vhaṱaleli.

[Tshi bva kha vhalingi]

5.1.1 Topolani lisala li re kha mutaladzi wa u thoma. (1)

5.1.2 Kha mutaladzi 5 hu na ipfi lo khakheaho mupeleṱo li topoleni ni dovhe ni li khakhulule. (2)

5.1.3 Hu na dzina lo ṱukufhadzwaho kha mutaladzi 7, li topoleni ni sumbedze uri lo vhumbwa hani. (2)

5.1.4 Bulani lisumbi lo shumiswaho kha mutaladzi 11 mafhungoni a re afho ntha ni dovhe ni vhumbe fhungo li pfalaho le na tou disikela. (2)

5.1.5 Isani fhungo li tevhelaho kha khanedza:

Vhathu vha vho tou tama na u mu ḓowela. (2)

5.1.6 Isani fhungo ili kha tshifhinga tshiḓaho:

O swika nga tshifhinga tsho lavhelelwaho. (2)

5.1.7 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo netshedzwaho:

Pfanywa ya ipfi muḓivhalea ndi …

A murangaphanda.
B mululamisi.
C muingameli.
D muhulisei. (1)

5.1.8 Shandukisani fhungo li tevhelaho li ye kha luambo lwa u vhiga. Muimbi uri, 'Ndi ḓo tshina nga maanda namusi'. (2)

5.2 Ṱalelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o ḓisendekaho khatsho, ni kone u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA G

Nga maḓuvha haya a u awela a paseka ndi zwifhinga zwi si zwavhuḓi kha u endela mashango. Naho ha tou vha u bva kha vunḓu ḽiṅwe u ya kha ḽiṅwe u vha u so ngo tsireledzea nga u ḓalesa ha vhuendi. U tshimbila nga goloi zwi vho ofhisa u fhirisa u tshimbila nga milenzhe naho u tshi swika nga u ṱavhanya hune wa khou ya hone.

[Tshi bva kha www.black and white images]

5.2.1 Kha mutaladzi wa u thoma hu na ḽiṱaluli, ḽi topoleni ni vhumbe fhungo ngaḽo. (2)

5.2.2 Kha fhungo heḽi 'U tshimbila nga goloi zwi vho ofhisa' hu na thangela dzina, i topoleni ni dovhe ni i shumise fhungoni. (2)

5.2.3 Mushumo wa ḽiḓadzisi 'nga u ṱavhanya' kha mafhungo a re afho ntha ndi ufhio? (2)

[20]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 40
MARAGAGUṰE: 80